

## ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJLARI BO'LGAN BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA INGLIZ TILINI O'RGATISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA MAXSUS TA'LIM METODIKASI

*Nabiyeva Xilola Abdulmuratovna*  
*O'zDJTU katta o'qituvchisi*

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga ingliz tilini o'rgatishning pedagogik asoslari, xususan, alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan (eshitishida nuqsoni bor) bolalarga xorijiy tilni o'rgatishda qo'llaniladigan turli metodlar, jumladan, "Total Communication" va "Auditor-verbal" yondashuvlarining qiyosiy tavsifi berilgan. Tadqiqot davomida aniqlangan o'zlashtirishdagi to'siqlar va ularni bartaraf etish yo'llari bayon etilgan.

**Kalit so'zlar:** boshlang'ich ta'lim, ingliz tili, metodika, eshitishida nuqsoni bor bolalar, imo-ishora tili, Total Communication, lug'at boyligi, kommunikativ kompetensiya.

### **Kirish**

Bugungi globallashuv davrida ingliz tili xalqaro muloqot tili sifatida barcha sohalarga kirib bormoqda. O'zbekistonda ham xorijiy tillarni o'rganish davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, ta'lim tizimi tubdan isloh qilinmoqda. Ayniqsa, til o'rganishni boshlang'ich sinflardan, bolalarning kognitiv rivojlanishi eng faol bo'lgan davrdan boshlash yuqori natija bermoqda. Ko'p yillik pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, kichik yoshdagi bolalar kattalarga nisbatan tilni tabiiy va tez o'zlashtirish qobiliyatiga ega.

Tadqiqot ishining asosiy mazmuni bo'lgan alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilarini imo-ishora tili vositasida muloqotga o'rgatish jarayoni ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Inson hayotining muhim jihatlaridan biri muloqot — fikrlarni verbal hamda noverbal shakllarda almashish jarayonidir. Jamiyatda yashab qolish uchun boshqalar bilan uyg'un munosabatlar o'rnatish hayotiy zaruriyat hisoblanadi. Muloqot qilish qobiliyati tug'ma bo'lsa-da, fikr va tuyg'ularni aniq yetkazish hamda tushunmovchiliklarning oldini olish uchun inson muayyan ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim. Ushbu muhim ko'nikmalardan biri tinglash bo'lib, u til o'rganish jarayonida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Binobarin, eshitish qobiliyati cheklangan shaxslarda tinglash ko'nikmasining yetishmasligi ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonida muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

### ➤ **Kar va zaif eshituvchi bolalar uchun ta'limiy yondashuvlar**

#### • Auditor-verbal (AV) yondashuv

Auditor-verbal yondashuv yordamchi texnik vositalar orqali qoldiq eshitish qobiliyatini rivojlantirish va eshitishida nuqsoni bor bolalarni og'zaki tildan foydalanuvchi jamiyatga to'liq integratsiya qilishni maqsad qiladi. Ushbu yondashuvda ko'zlangan maqsadlarga erishish uchun kuchaytirgichlar yoki koxlear implant texnologiyasidan doimiy ravishda (uyg'oq bo'lgan har bir soatda) foydalanish majburiy shart hisoblanadi (Goldberg, 1997). Bunda eshitishga shunchalik katta urg'u beriladiki, til o'rganish mashg'ulotlari davomida bolaga so'zlovchining lab harakatlarini yoki yuz ifodalarini kuzatishga ruxsat berilmaydi. Asosiy maqsad ijtimoiy muhitga to'liq

moslashish bo'lgani sababli, bola va uning oilasi Karlar madaniyati yoki imo-ishora tili bilan tanishtirilmaydi.

- *Kiod-spich (Cued Speech - Ishorali nutq) yondashuv*

Kiod-spich yondashuvi (Kornett, 1967) so'zlovchi yuzi atrofidagi sakkiz xil qo'l shakli va to'rt xil qo'l joylashuvidan iborat. Sakkizta qo'l shaklining har biri undosh tovushlar guruhini ifodalaydi. Bir guruhdagi undoshlar labdan o'qish orqali farqlanadi. Unli tovushlar esa qo'lni yuzning pastki qismi va bo'yin atrofidagi to'rt nuqtaga (lablar, lab cheti, iyak va tomoq) keltirish orqali ishoralanadi; bunda lab shakli unlilar guruhidagi tovushlarni ajratishga yordam beradi. Nutqni qabul qiluvchi shaxs tovushlarni bir-biridan farqlash uchun so'zlovchining qo'l harakati, joylashuvi va lab holatini kuzatadi; bu usulda vizual noaniqlikka o'rin qolmaydi.

- *Qo'lda kodlangan ingliz tili (MCE)*

Qo'lda kodlangan ingliz tili (MCE) — bu og'zaki ingliz tilining vizual ko'rinishidir (Gustason, 1997). Bunda og'zaki nutqni ifodalash uchun maxsus belgilar va daktilologiyadan (barmoqlar alifbosi) foydalaniladi. Sintaksis og'zaki ingliz tili qoidalariga amal qiladi; maxsus ishorasi bo'lmagan leksik birliklar barmoqlar yordamida harfma-harf ko'rsatiladi. Grammatik morfemalar imo-ishoralar yoki daktilologiya orqali yetkaziladi. MCE shaklidan foydalanuvchi shaxslar uchun ovoz kuchaytirgich vositalari shart emas.

- *Amerika imo-ishora tili (ASL)*

Amerika imo-ishora tili (ASL) — AQShdagi Karlar hamjamiyati tomonidan qo'llaniladigan, tabiiy ravishda shakllangan vizual tildir. Biroq, ushbu hamjamiyatning ko'plab a'zolari o'zlarini bilingval (ikki tilli) deb hisoblaydilar: ular karlar bilan muloqotda ASLdan, eshituvchilar bilan muloqotda esa og'zaki tilning biror shaklidan (masalan, MCE) foydalanadilar (Baker & Baker, 1997).

- *Bilingv-bikultural (Ikki tilli va ikki madaniyatli) yondashuv*

Bilingv-bikultural yondashuv — bu "ham Karlar hamjamiyatining imo-ishora tilini, ham eshituvchilar hamjamiyatining og'zaki/yozma tilini" hurmat qilish va qo'llash orqali kar o'quvchilarning savodxonligini oshirish vositasidir (Gregory, 1998). Ushbu yondashuvda asosiy ta'lim tili imo-ishora tili bo'lib, o'quvchilar yozma (ikkinchi) til savodxonligiga imo-ishora tili orqali yo'naltiriladi.

- *Oral-aural (Og'zaki-eshitish) yondashuvi*

Eshitish qobiliyati cheklangan o'quvchilar ta'limidagi ushbu yondashuv yordamchi qurilmalar yordamida qoldiq eshitish qobiliyatiga tayanadi va nutq hamda til terapiyasi orqali auditor ko'nikmalarni rivojlantirishga urg'u beradi. Uning maqsadi kar bolalarni eshituvchilar olami bilan muloqot qila olishlari uchun gapirishga o'rgatishdir. Bunga eshitish apparatlari, FM tizimlari va koxlear implantlar kirishi mumkin. Yondashuv bolaning tinglash qobiliyatidan maksimal darajada foydalanishga intiladi va labdan o'qish ko'nikmalarini rag'batlantiradi. Oralistlar (og'zaki nutq tarafdorlari) kar bolalar og'zaki tillarni ko'rish va "eshitish" orqali o'zlashtirishlariga hamda bu ularning jamiyatga to'liq integratsiyalashuviga olib kelishiga ishonadilar (Johnson, Liddell & Erting, 1989).

- *Universal muloqot (Total Communication - TC)*

Universal muloqot — karlar ta'limida eng keng tarqalgan usuldir. Bunda daktilologiya (imo-ishora alifbosi), pantomima, yozuv, rasmlar, labdan o'qish, imo-ishoralar va og'zaki nutq kabi turli usullardan foydalaniladi. Shuningdek, eshitish

apparatlari, koxlear implantlar va FM tizimlari yordamida qoldiq eshitish qobiliyatini ishga solish kuchli ragʻbatlantiriladi. Ushbu usulning yana bir keng tarqalgan nomi "sinxron muloqot" (sim-com) deb ataladi (Berke, 2011).

➤ **Ogʻzaki nutqni shakllantirishdagi qiyinchiliklar**

Quyida alohida taʼlim ehtiyojlari boʻlgan boshlangʻich sinf oʻquvchilari ogʻzaki nutqini shakllantirishdagi qiyinchiliklarning baʼzilarini sanab oʻtilgan.

• *Dars jarayonidagi sekin oʻzlashtirish va xavotirli xatti-harakatlar*

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, dars muhokamasi davomida maʼlumotlarning *sekin idrok etilishi* oʻquv jarayonining samarali rivojlanishiga toʻsqinlik qiladi. El-Zraygat va Smadi (2012) tomonidan iqtibos keltirilgan Mur (2001) taʼkidlashicha, eshitish qobiliyatining yoʻqolishi oʻquvchilarning oʻzlashtirishi, ijtimoiy-emotsional aloqalari va kognitiv rivojlanish bosqichlariga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Kuzatishlar shuni koʻrsatadiki, oʻqituvchi oʻquvchilar diqqatini jalb qilish uchun turli xil metodlardan foydalanishga majbur, chunki ular dars jarayonida diqqatni tezda yoʻqotadilar. Bu shuni anglatadiki, idrok qilishning sekinligi sababli oʻrganishga boʻlgan *fokus va motivatsiya* koʻpincha yetarli darajada shakllanmaydi. Bundan tashqari, oʻquvchilar formativ va summativ baholash (imtihonlar) paytida yuzlarida xavotir ifodasi bilan oʻqituvchidan tez-tez yoʻriqnoma va yordam soʻrashgan.

**Xulosa**

Boshlangʻich sinf oʻquvchilariga ingliz tilini oʻrgatish murakkab, ammo qiziqarli jarayondir. Alohida taʼlim ehtiyojlariga ega boʻlgan bolalar bilan ishlashda esa metodikani diversifikatsiya qilish, yaʼni bir necha usullarni (masalan, Total Communication) uygʻunlashtirish zarur. Tadqiqot shuni koʻrsatadiki, til muhitiga kech kirib kelish oqibatlarini faqatgina darslarni maksimal darajada vizuallashtirish, oʻyin texnologiyalarini qoʻllash va bolada muvaffaqiyat hissini uygʻotish orqali yengib oʻtish mumkin. Shuningdek, darsliklar va qoʻllanmalar nafaqat umumiy maktablar, balki inklyuziv taʼlim talablariga ham moslashtirilishi davr talabidir.

**Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Berke, J. Total Communication for the Deaf. – 2011.
2. Djabbarov S. Boshlangʻich sinf oʻquvchilariga ingliz tilini oʻqitishning dolzarb muammolari va yechimlari // Jurnal inostrannix yazikov i lingvistiki. – 2021. – № 4(9).
3. Goldberg, B. Auditory-Verbal Philosophy: A Family-Centered Approach. – 1997.
4. Saporbayeva S.K. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarining ingliz tilini tezkor oʻrganish koʻnikmalarini rivojlantirish // Eurasian Journal of Academic Research. – 2024. – Vol. 4, Issue 6.
5. Xoshimov Oʻ., Yoqubov I. Ingliz tili oʻqitish metodikasi. – Toshkent: "Sharq", 2003.